

МИЛОСАВ БАБОВИЋ

СЛИКОВИТОСТ ПРИПОВЕДАЊА У "МЕМОАРИМА" ВОЈВОДЕ ГАВРА ВУКОВИЋА

1.

У мемоарима као књижевном жанру постоји предрасуда заснована на премиси да "мемоаре може писати свако", како је то оценио руски писац и мислилац Александар Херцен. Његов суд Михаило Лалић је одабрао за мото свом дневнику, објављеном под насловом *Прујом њо води*. Не подлежући ауторитету поменутих књижевника, праведно је рећи да нису у праву ни са објективног, нити са субјективног аспекта. Пре свега, *мемоаре може писати личност која има шта да исприча људима*. А то претпоставља више квалитета и животних услова. Прво, *таленат* детерминише мислиоца и књижевника, који га узноси на оно симболично брдо Његошевог Владике Данила са кога се види много шта што други не виде. Друго, *биографију*, тачније положај у друштвеном животу који аутору омогућава учешће у догађајима који су од значаја за судбину народа. Најзад, *књижевност* са знаменитим људима свог времена и *узорно образовање* које омогућава поуздане критерије у одбиру и оцени вредности информација и размишљања које може понудити будућим читаоцима.

Као доказ може послужити сам Херцен, аутор мемоара *Прошлости и размишљања*, дела које изузетно богато и виспрено презентира друштвену, а посебно културну историју Русије од тридесетих до осамдесетих година XIX века. Он је могао да напише овакво дело захваљујући вишеструкој обдарености и узорном образовању руског аристократе школованог у Европи такође захваљујући деценијама проведеним у емиграцији у Швајцарској и Енглеској, одакле је са дистанце могао сагледати, слободан од пресије и цензуре, руске идејне покрете, своје присталице и опоненте, одмеравати Русију према Европи, али и Евро-

пу према Русији. Он је написао *Прошлости и размишљања*, дјело које говори о Московском универзитету и његовој мисији утемељавања и развоја науке, образовања и културе у Русији, са посебним освртом на тридесете године XIX века када су његви студенти били *Љермоншов*, *Турђењев*, *Бељински*, *Гончаров*, *Константијин Аксаков*, *Оџарјов* и сам *Херцен*. Професори су били *Гоџољ*, *Грановски*, *Менделејев*. Мемоари говоре о *Западњацима* и *Словенофилима*, о револуционарном кружоку *Пейрашеваца*, чији је члан био Достојевски, о критичарима Чернишевском и Писареву, које је сматрао учитељима наш Светозар Марковић, о *народњачком покрету* и његовој трагичној судбини. Посебно је значајно поглавље о књижевним часописима: *Савременику*, *Руском веснику*, *Делу*. Затим говори о руском позоришту, његовом репертоару и плејади даровитих глумаца и режисера. Речју, Херценови мемоари *Прошлости и размишљања* заслужују епитет *енциклопедије руског друштвеног живота* у току пола века.

Гавро Вуковић је такође личност необичне биографије. Љеворечко чобанче, али и син племенског првака Миљана Вукова, стигло је 1865. године у Београд, да учи на тада чувеној Великој школи и заврши студије правних наука. За време студија становао је у кући очевог побратима Јована Ристића, најобразованијег политичара Србије у XIX веку. *Гавро Вуковић* је био први дипломирани правник у Књажевини Црној Гори. Способностима, трудом и отпором одолевао је племенској и личној пизми Радоњића, Вукотића, па и Петровића. Обавио је низ успешних дипломатских мисија у Србији, Русији, Бугарској, Турској и Аустрији и постао министар иностраних дјела, а затим је био и предсједник Владе Кнежевине Црне Горе.

Захваљујући високим положајима у државном естаблишменту, учествовао је у историјско-политичким збивањима једног значајног периода развоја Црне Горе. Зато је нормална Вуковићева жеља да у старости запише успомене о догађајима чији је учесник био, о сусретима са царевима и владарима, дипломатама и другим знаменитим људима свог доба. Сам војвода Гавро јасно мотивише значај сведочења у мемоарским списима и пише: "Биљежник треба да биљежи сувремене прилике, мада му се чини да се никад заборавити неће, јер о томе свако зна. Знање догађаја се временом сужује тако да за мало година, ако нијесу забиљежени, изгубе се у заборав, па доцније историци тумарају по мраку да их проналазе".¹

Вуковићеве *Мемоаре* карактерише низ типских својстава а пре свега они су *историјски извор* за општу и посебно дипломатску историју Црне Горе, од седамдесетих година XIX века до половине десетих година XX века. Истовремено представљају грађу за биографије краља

¹ Војвода Гавро Вуковић, *Мемоари*, Обод - Побједа, Цетиње 1985, књ. 2, 149.

Николе Пејровића, његових синова, војвода и сердара - *Пејра Вуковића*, *Божа Пејровића*, *Пека Павловића*, *Илије Пламенца*, *Машиа Врбице*, *Стијанка Радоњића*, *Лазара Сочице*, делимично *Марка Миљанова Појовића* и *Миљана Вукова*, као и херцеговачких првака и вођа Невесињске пушке - *Јоја Бождана Зимоњића*, *Стијана Ковачевића*, *Максима Баћевића*.

Насупрот мемоаристима који истичу своју улогу у догађајима о којима пишу, војвода Гавро углавном чува позицију *јравичног сведока* и мање говори о себи. О објективности његових сведочења говори и факат да *нема љубимаца и њасијорака*. Он хвали аустријског амбасадора барона Темела, који је обезбедио помоћ Аустрије херцеговачким устаницима, али га и напада зато што је у време опсаде црногорске војске Бара преко католичких свештеника храбрио турску посаду у тврђави и саветовао јој да се не преда Црногорцима. Објективност Војводиних казивања још јаче потврђује његов однос према руској дипломатији. Као Црногорац, Словен, православац, он свакако воли Русију, али се ипак не устручава да више пута критикује конзула Јоњина, министра Игњатијева, чак и руску владу за то што у рату 1877-78. није пружила помоћ ни херцеговачким устаницима, ни Црној Гори, већ само Бугарској и Србији. На крају, *Мемоари* су и *аутобиографија* ауторова, непотпуна, али обухвата најзначајније године његова живота и делатности државника и дипломате.

2.

Особеност која *Мемоаре* чини књижевним делом јесте веома приметна *сликовитост* приповедања. Гавро Вуковић није само хроничар, или како каже "биљежник догађаја", већ *сликар њанораме једног доба* Црне Горе, Балкана, па и Европе. А сликовитост је примарни дистинктивни знак *уметничке јрозе*, за разлику од публицистике која остаје на нивоу *јодајка*, *коменјара* и *суда*. Сликовитост у *Мемоарима* је остварена захваљујући коликим компонентама: *дескрипцији*, *објективацији* збивања, *јорјрејима истакнутих акјера*, и *стијалној јтенденцији за афористичним изразом*, који аутор постиже поетским *избором лексике и мејафориком*.

У поглављу *Убијство Јуса Мучина - Крњића* аутор пише о погрому над Црногорцима који су се на дан убиства затекли на пазару у Подгорици. Он наводи имена седамнаесторице посечених и осморице рањених људи. Међутим, погром би остао *хроничарска белешка* да војвода Гавро казивање није завршио *сликом*: "Једно момче из Васојевића, угледав миралаја², бјежало је од разјарених фанатика и пало под његов скут, да

² Миралај - војни заповедник града.

га спаси. Јадно момче умјесто да нађе заштиту - миралај га отђушнуо од себе, те су га под његовим ногама разлијели на ножеве"³.

Удес овог дечака изразио је обесправљеност и беспомоћност раје; азијатску суровост османлије; бестијалност фанатизоване масе - упечатљивије и болније од целог осталог збира података из текста. Број и имена *невиђених* посјечених и рањених може се и заборавити. Али *сцена* када пред ногама миралаја фанатични муслимани касапе на комаде дечака - памти се. И цео догађај *рељефно визуализује*. Поред овог, треба обратити пажњу на лексику текста. Војвода Гавро није казао да је миралај *одђурнуо* момче, већ да га је *отђушнуо*. Овај глагол семантичком нијансом разликује од номинативног значења: отђушне се нешто *безвредно, ѓрезрено, ѓадно*. Аутор није казао да је момче клекло пред миралајем, или пред његове ноге, већ *ѓод његов скуѓи*, а *скуѓи* симболише *азил*. Војвода Гавро није казао *избоден ножевима*, или *исјечен ножевима* већ *разнесен на ножеве*, бирајући фразеологизам епске поезије. Избор сведочи да реч користи не као бележник, већ као уметник.

Управо текст *Мемоара* сведочи да он не користи реч као "биљежник", већ је осећа као писац, и тим *осећањем за сликовитију реч* остварује уметнички ефекат приповедања.

Пажљивом аналитичару текст *Мемоара* открива ауторово равномерно осећање за обе ипостасије речи - *значење и звучање*. Међутим, то није само урођено осећање, већ и извесно *знање о сѓиљу*, на шта упућује Гаврова инвентивна оцена језика херцеговачких муслимана коју је изрекао поводом писма Дервиша Ченгића: "Они, не знајући турски, упињали су се употребљавати много турских ријечи, као многи полутанни грчких и латинских, да покажу е су по турски цивилизовани. Стога је то писмо *важно и ѓо садржини и ѓо сѓиљу* /подвукао М. Б./ домаћих мухамеданаца", који "иду у томе далеко, те од оба језика праве карикатуру"⁴.

И када пише о историјским догађајима, који захтевају *хроничарску* нарацију, Гавро Вуковић подацима, датумима, бројкама, најчешће додаје слику, - *оѓис* локалитета, *сцену* личног подвига, *деѓаљ*. Приповедајући о Невесињском устанку помиње бегове Љубовића, о којима пише: "Кућа бегова Љубовића била је од давнина упливна и уважена у Херцеговини. Она датира од доба Немањића. Послије турске инвазије пријешла је у ислам, као и многа друга српска властела, да тијем задржи власништво и богатство. *Пеѓи* брата, *ѓеѓи* бегова, из охолости су *ѓојахали коње* и пошли да обиђу своје спахилуке у Дабру, као да Херцеговина није била у *ѓламену усѓанка*. Устаници су им *изаѓили на ѓуѓи*,

³ *Мемоари*, књ. 1, 80

⁴ *Мемоари*, 1, 150

дочекали, њоубијали и њосјекли".⁵

Цитирани пасаж може се оквалификовати као добар пример за нарацију у *Мемоарима*. На почетку је информација о роду Љубовића и историјату исламизације у Херцеговини, као делу државе Немањића. Додајући податак о погибији Љубовића, хроничар би могао завршити причање, јер је информација потпуна. Али Гавро Вуковић носи у бићу снажан дар писца и даје слику о браћи јунацима, којима понос не дозвољава да стрепе од јучерање раје, и поносито губе главе. *Фигураиивности њочешка* приповедања остварена је анафором: *њей брајиа, њей беџова*. Следи епски гест: бегови су коње појахали, зато опис готово звучи десетерачки, а крај делује као позајмица из песме хајдучког циклуса: из бусије на пут *изашли, дочекали, њоубијали, њосјекли*. Римовање глаголских облика и ритам *асиденџиа* узносе казивање до праве поетске експресије.

Доказа ради, за типски вид анализираног текста наводим примере. Када је запретила опасност да херцеговачки устаници остану сами, књаз Никола је сазвао племенске капетане на саветовање и одржао *беседу*, коју војвода Гавро овако описује: "Херцеговина је у опасности. И Црна Гора је у опасности... но она не смије никаквој сили пустити да ју *мрцино ѡреџази*, већ пошто пријеђе преко свију нас мртвих, нека преко *наших љешева* освоји *ове крше*". Поражени брижним тоном књажевог говора, сви присутни *сијајали су њејомично*. Изгледало је као *да се дисање у свакоме заусџавило*".

Поново запажамо *сиљей информације и слике*. Књаз оцењује стање на ратишту. Он зна да постоји војна сила која може победити Црну Гору, зато је смисаони акценат на синтагми - "мрцино прегази". Затим следи хиперболична слика "преко наших љешева". На крају, уместо *нашу земљу*, или *оџаџбину*, књаз каже сликовито "ове крше". У другом исказу Вуковићевог описа изражен је ефекат кнежевог говора са два сликовита детаља: позом присутних - *њејомични, и заосџалим дахом* од узбуђења.

Говорећи о помоћи коју народ Црне Горе пружа Херцеговини, војвода Гавро то не исказује ни количином, ни вредношћу, већ импресивном сликом: "Жалосно је било виђети шта је народ доносио и прилагао: неко врећу кртоле, неко багаш жита, неко пар опанака, неко поњаву, неко цијелога, а неко по брава кастратине, било их је који су доносили по багаш укљева. Сиротиња прилаже за сиротињу, у томе је било нечег великог. То је готовост дијелити са мученичким народом све што се имало, и последњи залагај и последња кап крви".⁶

⁵ Цитирано дело, 1, 192

⁶ *Мемоари*, 1, 252

Наратор саопштава читаоцу информацију о помоћи и паралелно исткива готово натуралистичку слику: вреће кртоле, багаше жита, укљеве, посебно упадљиво - поњаве и опанке, који асоцијативно стварају слику херцеговачке бјежаније, босог и голог народа. Запажамо једино да је у овом тексту редослед *инверзиван*: прво слика, а затим коментар. Али и коментар је исказан сликовито: афористичан од синтагматике народног говора - *сироџиња, сироџињи и њоследњи zaloгај и њоследња кай крви*.

Дар уметника се веома интензивно открива у *дескрипцији*, тако честој у *Мемоарима*. Војвода Гавро, на пример, описује пролазак црногорске војске Гацким пољем, па каже: "Цијело поље покривено је зеленом, густом травом, а тек крајеви били обдјелани. По средини тога дивнога поља марширала је *војска српска, њрви њуџ од Косова*. Петнаест хиљада Црногораца и Херцеговаца ишло је у редове на стотине. Сва војска окићена *црногорским крстџашима*, пред којима су ишла *два алајбарјака с бијелим орлом на црвеном њољу*. Диван бјеше та *џризор*, који се не да лако *оџисаџи*. Музика свира и јуначке се пјесме оре овим пољем, по *коме* је варварство тугу и јаук до данас разлијегало."⁷

У хроничарском излагању не само да није обавезан, већ није ни уобичајен *џејзак*, као ни ауторови *емоционални изливи* који нарушавају уверење о објективности сведочења. А војвода Гавро и описује Гацко поље, открива лично усхићење "дивотом призора" и ради пуног ефекта уводи реминисценцију *Косова*, на које је осетљива свака српска душа! Посебно је приметна сликовитост при помену застава. Војвода се не задовољава општим појмом *барјак*, већ их *амблемски индивидуализира*: барјаци имају имена, лик и боју. Четни барјак је *крстџаш* / са крстом на белом пољу/, а барјак одреда или бригаде, *алајбарјак*, још детаљније је описан "са бијелим орлом на црвеном пољу". Све ово није обавезно у хроници. Али управо то необавезно што фигурира у *Мемоарима*, уверава читаоца да њихов аутор није могао одолети *нађону џриџоведача*, који се стално исказује у моћи перцепције и визуализације садржаја причања.

Још типичнији је опис дворова ага Ченгића: "... Опет пријеђосмо Гатачко поље, до Липника... На Липнику ологорисмо. Дворине бијаху онакви какве смо их оставили. Они *бјеху зинули на небо*, као да хоће да га прогутају што је допустило да им стара слава пропадне. *Бјеху у развалинама и рушевинама*. Умјесто *зорних и бијесних* ага Ченгића и *лијеџих* була, сад ће се по разваљеним зидинама лећи совуљаге, змије и гуштери. Али нека, скривили су много! *Колико је* у њима српских костију окапало? *Колико је* невиних свако мучење и смрт претрпјело? *Колико је* мајки проплакало! *Колико је* самораница и удовица остало!

⁷ Цитирано дело, 1, 323

Једном ријечју, *колико су* ови пакосни двори српском роду згријешили?! Не би нико умιο изрећи казну која би праведно казнила *грешне дворе* аге Ченгића!"⁸

Казивање, природно, остаје мемоарско, али је упадљива изразита *реџоричност* коју чине бирана лексика и парадигма поетских фигура. Пре свега домови Ченгића нису куће, ни куле, чак ни *дворови* него *двори*. Аутор је одабрао архаичну варијанту речи, јер архаизација има функцију поетизације. Затим су двори преображени у *пјерсонификацију* - зинули су на небо. Степен разура Ченгића мемоарист изражава понављањем варијаната појма: *развалина* и *рушевине*. Даље следи *контјраси* прошлости и садашњости дворова: зорни, обесни аге и лијепе буле, према змијама и гуштерима, реквизитима које аутор преузима из народне песме.

Као и обично, слику прати нараторов коментар о кривици и казни. Али и коментар је фигуративан - персонификација: не каже се *криве су аге*, него *двори*. Казивач мање кривицу доказује, а више показује *сликом*: кости сужњева, сузе уцвельених мајки, удовица и деце сирочади. Запажамо да од шест реченица коментара свака почиње *истиим* обртом - *колико је*. Ова обична реч остварује две поетске функције: део коментара преображава у *реџорско ипјшање*, а као *вишестјейена анафора* улива у исказ високу експресивност. Најзад, треба указати на ауторов манир да често, па и овде, исказе завршава глаголским облицима, бирајући их по тоналности, како би остварили *унуџраишњу риму*: *окаџало, џреџријјело, осџало, џројлакало*.

У делу *Мемоара* који приповеда о Херцеговачком устанку има пасажа типично хроничарске нарације, који контратирају, и на тај начин истичу сликовитост целине казивања. На примјер, војвода Гавро пише: "20 јун 1876. Рат Турској; полазак у Херцеговину. Синоћ је заказано свакоем да се сјутра, то јест данас рано полази у бој у Херцеговину. У четири уре засвира прва ратна труба: збор... Увече стигосмо на изворе у Цуце, ђе заноћисмо. Књажев шатор се први пут попе, прва се ватра логорска наложи, Шако Петровић преко нас избаци шест метака из револвера и музика засвира. Пошто вечерасмо, чусмо неки живљи разговор под шатором књажевим. Доктор, родом Француз, наљутио се је што га књаз није позвао на вечеру и даде оставку у намјери да иде у Француску. Књаз својом вјештином одврати га да одустане од тога.

21 јун - *Рано у чеџири уре засвира џтруба џолазак*. Кренусмо пут Грахова. Пут је тежак и мучан, какав се не да замислити. Око 11 сахати били смо на Грахову. Војвода Петар с главарима изађе књазу на сусрет на помол ка Грахову. Књаз походи болницу и прегледа рањенике. Увече логор на Граховском пољу...

⁸ *Мемоари*, 1, 350

22 јун - *У четири уре засвира труба полазак*. Књаз се крену у свечаном одијелу, окићен ордењем, пут Херцеговине. Кад је било 10 ура, стигне нас депеша у шифрама из Биограда, којом се јавља да се српска војска примиче ка Новом Пазару и да српски топови већ грухају на Нови Пазар. Воде путем ниђе, војска жедна и уморена дугим маршом. У подне нешто заложисмо, али воде не имасмо. У три уре свечано пријеђосмо границу. Књаз у одушевљењу завјешта се саградити цркву - храм Светом Сави баш између Црне Горе и Херцеговине на спомен његовог првог уласка у војводство Светог Саве. У четири уре били смо на Велимље, ђе се војска прикупљала. Књаз прегледа све батаљоне који су се били прикупили. Ноћ преноћисмо на Велимљу.⁹

Уочљива је разлика. Дневнички записи су кратки, углавном ређање реалија. Маршевска и биваковска свакодневица условљава и понављања, као почечи записа 21. и 22. јуна. То се наставља: 30. јуна. "У 10 ура засвира труба полазак дубље у Херцеговину...", "2 јула - у четири уре засвира труба полазак", "12 јула - Рано у четири уре засвира труба брз полазак". Тако почиње и запис 16. јула, када се одиграла славна битка на Вучјем долу: "*У саму зору засвира труба на врх брда више лоџора сигнал напријед...*", али се одмах тон нарације мења: "чудновато дираше ухо та свирка; књаз је лежао нераспасан, обучен. Чим је чуо свирку разумио је куд се Турци крећу. Одмах је појахао коња... па отишао од батаљона до батаљона, скупљајући војску и брзо ју упућујући на одређијељено мјесто. *Дешавало се је јућрос да њобожни књаз удара ноџом у њињаше, у којима су војници сјрављали ручак, њросијајући њо оџњу јело*, односно војнички брашњеник... Бригаде се упутише пут Вучјег Дола...

Но прије но што ступим у детаље битке, да опишем какво је мјесто то Вучји до. Свуд около Билеће подижу се висови који међу собом у дубини затварају увалу... Међу висовима пружају се испрекидани процоли који разна имена имају. Од Билеће пружа се стрма раван, која се завршује брдашцем на коме су Турци топове изнијели. Вучји долови покривени су травом, мјестимице кршевити, а мјестимице опет шумовити. *Ово мјесто као да је нарочито одређијељено да буде славно.*

...Бој из шанчева трајао је у све уру и по, па су онда тргнути ножеви и учињен јуриш у Турке. Ово најсигурније средство црногорског јунаштва шћело се је изоставити. Сијечење глава било је забрањено. Уочи битке јуриш је наређен, а сијечење дозвољено. Лаки момци црногорски, одријешених руку од којекаквих новачења и формула, учине загон, сломе Турке низ стрму раван пут Билеће. Турци оставе мртве и рањене које све црногорски нож покоси. Оставе топове и сву муницију ... Један Пипер доведе Осман пашу жива. Турака паде мртвих

⁹ Мемоари, 1, 319-320.

8000, погибе цио штаб Мухтаров, 16 официра и других војених старешина. Наших погибе само 48, а рани се 72 војника... Велико весеље у војсци. Књаз - побједиоц срећан и задовољан примао је честитања од свију војених старешина. Топови бјеху донесени, паша бјеше доведен и више других робова... Двадесет и један топ, знак побједе, буде испаљен. Увече књаз даде вечеру у част командира"¹⁰

Цитирани запис интересантан је из више разлога. Прво, његова композиција садржи драмско-сценске компоненте: историјском збивању у нарацији претходи *експозиција*, и то дводелна - опис места битке, коме аутор даје *харизмајско обиљежје* /створено да буде славно/, и слика понашања *главног актера*, књаза, *изузетног* од сазнања судбоносности тренутка и ратничког немира /побожан, а удара ногом у хлеб!/. Затим следи *кулмен у луку* сведочења о боју, кратак као и муњевити јуриш Црногораца, прегнантан од наредби, бројки, епизода, сличица бојишта, истовремене ратне трагике и ратне среће, славе и срамоте. *Финале* казивања - "Веселе велико" и салве.

Поред овог, запис је интересантан са аспекта етнопсихологије и уметничког проседеа. Описујући утркивање десног и лијевог крила црногорске војске, ко ће пре стићи до турских шанчева, војвода Гавро открива типску особину карактера свог народа, коју је немачки његошолог Герхард Геземан назвао грчким појмом *агон* /прегалачки, такмичарски дух/.

Поред низа сликовитости пажњу аналитичара привлачи *фреквенцна лексика народског говора*, од које настаје утисак да не читамо текст високообразованог аутора, већ *слушамо причу* обичног војника, учесника битке. Оваквом *изменом ауторске позиције* остварује се модел приповедања који савремена поетика назива *каз*. Војвода Гавро не пише: десно и лијево крило почеше напад, него "*убише бој*"; не каже: црногорски момци извршише јуриш, већ "*учинише загон*"; не говори да су турским рањеницима и заробљеницима Црногорци сјекли главе, него "*Све нож црногорски њокоси*". Духу сказа кохерентан је и овај податак: пре писања *Мемоара* аутор је знао да је Осман пашу заробио и везаног довео кнезу Николи храбри *Лука Филипов Драгишић*, али уместо помена његова имена пише "*један Пийер*", као што би причао обичан војник, који је само чуо вест.

У додатку описа битке војвода Гавро пише: "Били смо се доста примакли Вучјем Долу, тако да је задах од љешина турских допирао до нас." Уместо уобичајене визуализације, *мирисом* је објективирао грозу разбојишта.

Опис Вучедолског боја превазилази поетичношћу запис о нападу на опседнуту Никшићку тврђаву: "Кад је густо мрак покрио земљу,

¹⁰ *Мемоари*, 1, 341-43.

свуд је владала тишина, али је све било готово за јуриш... Ноћ бијаше тиха и мрачна. *Тајансџивена џиха џоџмулосџи* владала је на обје стране. Чињаше се да је сваки зауставио и дисање, да боље чује ноћни *џоџрес ѓрома црноџорскоџ*... Покоји глас са шанчева турских прекидаше ту муклу тишину, или боље рећи *даваше јој још више џајансџивеносџи*. Турци су стајали као заковани, јер нијесу знали са које ће их стране јади задесити. Тачно у девет ура загрмише топови са свију позиција, плотуни са свију шанчева црногорских, као да је јуриш са свакоје стране; *заџракџиаше орлови црноџорски*, по свом обичају, да још виши страх Турцима зададну. *Дуџа од оџња оџаса цџо ѓрад*. Од силне грмљавине *задркџиа*, рекао би, и *земља*. Не потраја дуго, зачу се труба... што је био знак да су сви турски шанци у рукама наше храбре војске".

Прве две реченице записа као да су преузете из ратне приповетке. Својство времена збивања - тишина ноћи - наглашено је контрастом; дозивима са турских шанчева. Хроничару не би био потребан исказ "боље рећи даваше јој још више тајанственост" - тишини. Али уметник не може без сликовите ознаке атмосфере збивања. Затим Вуковић, као искусан приповедач, мења штимунг - *ѓрмљавином џоџова*.

Мемоарист-хроничар обично само именује актере збивања. Војвода Гавро Вуковић је, међутим, одличан *џорџреџисџиа*. Иза његових описа израњају лица јунака, *рељефна* и *динамична*. Поводом доласка на Цетиње србијанског дипломате *Ранка Алимџића* описао је сједник у Оџаклији кнеза Николе и у гро плану показао једног од вођа Херцеговачког устанка, попа *Боџдана Зимоџића*: "Колико је војвода Зимоџић импонирао бистрином ума и достојанственим гестима, толико је импонирао и својим спољашњим изгледом. Стасит до крајње висине људске, крупан пропорционално висини: главе велике, чела висока, мало забачена и интелигентна; косе дуге, *али не џо свеџиџенички*, већ као што се обично носи у Херцеговини. Браде свештеничке, густе и дуге, очију крупних, носа и других црта лица сразмјерних; руку несразмјерно виших, *а џрсџију дуџачких и виџких*, што се ријетко у човјеку могло видјети према оштрој пропорцији органа. Био је први гуслар у Босни и Херцеговини. Није тог вечера ни то изостављено, већ је војвода ударао у гусле тако мелодично да га нико није могао надмашити... Једном ријечју, *величансџивен џиџи косовских банова*.

Ранко је остао задивљен не само импозантном личношћу војводе Зимоџића, него и цијелим скупом, одабраних Црногораца, међу којима је кнез Никола, поред своје величанствене појаве, још узвишенији изгледао... Овакви импозантни скуп заиста није се могао видјети у биоградском конаку, осим можда у доба Карађорђа..."¹¹

¹¹ *Мемоари*, 1, 260

Према овом опису Богдана Зимоњића читалац стиче представу *нишџа мање ликовну* него да гледа његов познати портрет, цртеж Јарослава Чермака. Помен "витких и дугих прстију" открива инвентивни Вуковићев дар запажања - да уочи детаљ, али истовремено и маестерију да детаљем максимално *ојредмеџи слику*. На крају, поређење војводе Зимоњића са косовским јунацима и Карађорђевићим устаницима овија око портрета ореол витеза.

У *Мемоарима* су чести ауторови *коментари* о Црној Гори, војсци, Црногоркама, историји, актуелним збивањима, друштвеним институцијама, Балкану, Русији и Европи. Али и у тим пасажима текста, најчешће коментатора, превладава приповедач. Као пример може послужити његов садржајни и узбудљиви коментар о историји Црне Горе: "Шта да зборим, шта да речем, јер према дјелима изгледаће будућим покољењима да је прича а не истинска стварност. Нећу се устручавати да по могућности изнесем *јраву слику* Црне Горе пред којом *јамеџ сџане*, па се мисли да је сан а не јава.

Главна вриједност Црне Горе од старина састојала се из ратничког духа, који је приликама и храброшћу њених синова подњивљен и с покољења на покољење предаван... Сав таленат, како појединца тако и цјелине, развијан је трошен у њем... Међутим, није било другачије. Доста је погледати на њен географски положај па да јој се не припише у гријех та искључивост. Стијешњена са југа, истока и сјевера силном турском царевином, са запада великом ћесарском монархијом, била је затворена, без изласка. Шта јој је преостајало, дакле, сем да се једноставно ослања на оружје... Црна Гора према величини земљишта и броју становника, имала је невјероватно велики број људи под оружјем. Од седамнаест до седамдесет година, ко није био кљаст, ром, болешљив, инвалид уопште, сматрао је себе војником. Сматрао је себе, велим, јер није било од власти пресије да свако мора бити војник. Напротив, могао је ко је год хтио не бити војник. Само што се такви могао сматрати умрлим где се људи скупљају".

Пре свега, почетак коментара звучи као стих: "Шта да зборим, шта да речем..." Наратор и обећава "слику /јраву/ Црне Горе". Значајна је теза да су вековне историјске околности живот Црногораца претвориле у стварност *јред којом јамеџ сџане!* Јер њен најдубљи смисао истоветан је Његошевом стиху "Нека буде што бити не може". Исто тако, Вуковићев опис геополитичког положаја Црне Горе "стијешњене" од двије непријатељске царевине, евоцира Његошев стих "Земља мала одсвуд стијешњена..." Ове околности детерминисале су ратнички дух и створиле његов култ у народу. И податак о оружаном снази Црне Горе саопштен је у "Мемоарима" сликовито. Војвода наводи различите облике сакатости, који су једино ослобађали од војничке обавезе. Тако

читалачка свест прима информацију, а истовремено пред очима дефиљују *кљасџи, хроми, болесни*. Податак који износи која годишта обухвата војничка обавеза, подсећа на стих народне песме: "Све што пушку може да понесе". На крају, завршни исказ о презривом односу средине према неборцу говори о цени поноса и цени живота.

У "*Мемоарима*" се поред евокација често срета уплитање стихова народне песме у приповедање. На пример: "Књаз сједе бега уз десно кољено"; или "Из батаљона Жупског буде изабрана чета младића, " све по пушци и десници руци"; или "Он је знао све стазе и богазе"; или "крв се пролијева потоцима"; или "Није мајка родила ђетића да изговори смртну ријеч" /предаја/.

Исто тако често је уплитање народне пословице, изреке, фразеологизма: "Навртао сам воду на своју вођеницу", "Зец у гори, али ражањ оштримо", "Чувао га као зеницу ока", "Дрхтао је као прут над водом", "Нико се не учини вјешт", "Нико се није смио чути жив", "Није се могло упријети прстом"; "Она је замела крв", "У исте стопе хитај у Васојевиће", "Пошао сам као у живи огањ", итд.

Интересантна је метафоричност у "*Мемоарима*": "На малену Црну Гору зинула велика Турска", "Пошто је услоњена пушка уз зидове домова црногорских", "Ставио је прсте међу пламенове двије ватре", "Јесен дозива зиму, а она сњегове и мразеве", "Да се Медун обори до темеља, најдоњи камен да буде најгорњи", итд.

Вуковић воли поређење: "Дипломација је излазила као пужалина из своје кућице"; "Веселје, као да се не иде у рат него у сватове"; "То се чекало као озебао сунце"; итд. Када је требало неком мишљењу опонирати, или нешто нагласити, или исказати плимину емоција, коришћене су у нарацији *анафоре* и *еипфоре*. Изражавајући однос краља Николе према Пеку Павловићу, кога су завидљивци пањкали, војвода Гавро пише: "Он *џа* је познавао, он *џа* је цијенио, он *џа* је држао, он *џа* је бранио упркос свију и свакога".

Описујући пријем страних посланика на Цетињу, пише: "Особите свечаности *није било*, јер сталних дипломатских агената *није било*, на Цетињу, кароца парадних *није било*, из разлога што путова за њих *није било*... Почасне чете такође *није било*".

На оваквој епифори прожетој *иронијом* могли би Гавру Вуковићу позавидети Домановић или Нушић!

Сви елементи својствени уметничкој прози, на које је анализа делимично указала, чине веома привлачним приповедање Вуковићевих успомена. Иако не увек у истој мери, све три књиге спомена уверљиво показују да је аутор обдарен талентом приповедача. Да је неком несрећом остао у Лопатама, да буде ратар и ратник, вероватно би слагао гусларске песме, јер се дар морао некако исказати. Имао је срећу и он и ми што је прегалачки савладао бројне сметње, постао дипломата

и државник, и што је важније - вино се на Парнас и написао "Мемоаре" који су равнозначно драгоценост сведочанство о једној епохи живота нашег народа, и значајно књижевно дело.